

Три сходинки Голодомору

Еліна Заржицька

Фрагмент твору

Крок 1. Раз, два, три, чотири, п'ять -

сало будемо шукать...

Голод прийшов до села непомітно. Він ретельно нищпорив домівками, влізаючи до комор, клунь, льохів. Його м'які лапи не залишали слідів, тільки іноді людина оглядалася з подивом - чи то дійсно почула, чи то здалося? - ніби за спиною хтось розсипав на підлогу сухі вишневі кісточки...

Марічка перша побачила Його. Сталося це того дня, коли мати повернулася з роботи як завжди втомлена і сердита.

- От дияволи! - незрозуміло вилаялась Олена. - І все їм замало! Як не працєю, а трудовень виробити неможливо...

Марічка подала матері чистого рушника і з очікуванням уп'ялася очима на "чарівну" кишеню, з якої мати майже кожного дня діставала або шматочок моркви, або морхле яблучко, або жменьку кислуватих ягід. Цього вечора на Марічку очікувало розчарування.

- І не стій, і не дивись! - сказала мати і спересердя зашпурнула рушника мимо лави. - Немає нічого... І вже ніколи не буде...

Марічка розчаровано зітхнула і, намагаючись зморгнути непрохану сльозу, відвернулася до вікна. Сонце ще не сіло, віконниці були відчинені, і дівчинці здалося, що повз вікна щось промайнуло.

- Ой, кошеня побігло! - зойкнула дівчинка, кинулася було, щоб розгледіти уважніше, що воно там ворухиться, але ткнулася в плаский материн живіт.

- Тю, скажена! Яке кошеня? Жучок наш мовчить. А він же одразу на котів гавкіт здійсмає, - здивовано промовила Олена, й, обійнявши, повела дочку до столу.

Марічка мовчки сіла на лаву. Сперечатися з матір'ю марно - це вона знала з досвіду. Тільки... тільки дуже ЦЕ було схоже на кошеня, злюще й худе - шкіра й кістки. "Або самі кістки", - майнула непрохана думка.

- Будемо вечеряти... що Бог послав... - зітхнула мати, дістаючи з печі казанок із картоплею. А потім урочисто вручила Марічці шматочок хліба. І нехай окраєць був чорний-чорнісінький і черствий, але це був справжній х л і б!

Не встигла Марічка взяти дрібку солі з кругленької дерев'яної коробочки - то лишилася пам'ять про батька: він сам колись цю сільницю змайстрував, а невдовзі помер, надірвавшись на колгоспному дворі, - як на подвір'ї зайшовся гавкотом Жучок. Пес люто гарчав, а по хвилі знову починав валувати. Та ось раптово наче захлинувся. Скавчання ставало все тихішим, а незабаром і зовсім стихло... Двері в хату задвигтіли від сильних частих ударів.

- Кого це лиха година принесла, коли ніч на порозі? - стривожилася Олена.

І раптом завмерла, зблідла за мить. Чомусь причепурилася, напнула кофту (подарунок батька, що одягала тільки на великі свята) і пішла відчиняти.

Марічка з подивом зауважила, що руки в матері сильно тремтять. ("З чого б це? – розмірковувала Марічка. – Про бандюг у селі вже давно не чули"). Втім, її більше хвилював Жучок: чому це пес так гарчав, гавкав, а невабом зненацька заскиглив? Ніби його хто дрючком огрів... Але Жучка кожен у селі знає. І любить. Навіщо його бити? Жучок завжди череднику корів пасти допомагав, доки їх на колгоспний двір не забрали.

– Чому так довго? Певно, вже спати полягали? – єхидно запитав високий здоровань: таких у селі "бугаями" кличуть. Він рішуче відсунув матір, приголомшену появою пізніх гостей, й швиденько оглянув світлицю. ("Ані "здоровенькі були" не сказав, ані на образи не перехрестився. От невіглас!" – обурилась Марічка. Її-бо, мати лупила, як Сидорову козу, коли вважала, що донька поводить не ґречно).

– Вони, мабуть, наче ті... ненажери. Ремигають, поки не тріснуть, коли люди при виконанні виразку собі наживають, – висловив здогад інший дядько, заглядаючи у казанок.

Цього другого Марічка знала: він ходив по селу від хати до хати і пропонував господарям свою допомогу. Колись й у них жив – цілих два тижні: допомагав батькові льох копати. Але тоді дядько цей був тихий, очі ховав і постійно дякував матері за кожну дрібницю, а от зараз... Зараз він тримав себе поважно, оглядав усе так пильно, оцінюючи... І такий був схожий на старого kota-хитруна, що вирішив поцупити ковбасу з комори.

– Так-так-так, – високий пройшовся світлицею. – Значить, обідають господарі. Або вечеряють? А, втім, все одно, – він важко-важко зітхнув. – Втомилися ми, цільний день по селищу ходячи. З ранку в роті шматка хліба не було. Всі сили витратили для блага пролетарьяту та свідомого селянства, – примружився багатозначно: – Може, почастуєте сальцем, а то ще й хильнути чогось дасте?

– Ці пригостять! Скупердяї куркульські вони, Никаноре Івановичу, хазяями себе вважають. Недарма їх папашка льох того літа у дворі копали... – пробурчав схожий на kota.

– У дворі немає нічого, і в льосі вже теж, – двері різко відчинилися, й увійшли ще троє: незнайомих, вусатих чоловіків ("Та вони з гвинтівками! І схожі, наче близнюки", – здивувалася Марічка). Слідом з ними з'явилася жінка – дивна, справжня комісарша, як зі світлини в газеті: в чудовій шкіряній куртці, шкіряній кепці, та й чобітки на ній хромові, з легким скрипом, а на поясі – наган в кобурі.

Мати зблідла так, що навіть дядько, схожий на котяру, це помітив.

– Ага, нервуєш, контра, – немов облизуючись, сказав дядько. – Є, мабуть, що ховати! Є, чого тремтіти! Націоналюги недобиті!

Він з огидою сплюнув на підлогу.

– Ти, Василю Гнатовичу, м'якше, м'якше давай, – криво всміхнувся Никанор Іванович, уважно поглядаючи на перелякану жінку. – Якщо гражданке є, що нам

пред'явити, вони пред'являть.

Та Василь Гнатович не вгамовувався, він ступив крок до матері, узяв її за підборіддя.

- Слухай, що тобі начальник комісії говорять. І соврать йому ні-ні, а не то... о! - Василь Гнатович багатозначно похитав головою, відпускаючи жінку, - засудимо! Ми куркулів та їх прибічників - ох! - як не уважаємо. Як викриваємо, що воно - глитаї, так одразу ж роги скручуємо, - він глянув на Никанора, немов очікуючи підтримки.

- Немає в нас нічого, Христом Богом присягаюся! - Олена нервово ковтнула без слини. - Все, що наказано було, віднесли на колгоспне подвір'я.

Тим часом дядьки почали ходити по хаті. Низько згинаючись, заглядали під лави та стіл, задирали доріжки, стукали горщиками. ("Чого це вони гвинтівки не полишать, їм же незручно?" - дивувалася Марічка.) Жінка в шкіряній куртці впевнено підійшла до образів ("Невже молитися надумала? - не розуміла дівчинка. - Ой, та що це вона?"). А незнайомка зазирнула за образи, простягла руку, понишпорила поза ликами святих і витягла невеличкий сувій.

- Золото! - тріумфуючи заволав огидний Василь Гнатович. Але побачив, що сувій занадто легкий, та змовк. Потім стрепенувся: - Що там, гроші?

"Шкіряна" уважно все перевірила і похитала головою.

- Папірці непотрібні, - вона недбало кинула пакуночок на підлогу.

Ще раз зазирнула за образи, потім зняла їх з полицок й почала роздивлятися, мимохідь перестукуючи.

Цього Олена вже витримати не змогла.

- Ви яке таке право маєте, щоб так поводитись? Чому свавілля вчиняєте?! - вона вихопила в комісарші образ і повернула його на місце.

- Я тобі покажу свавілля, недоторко! - став наступати на неї Василь Гнатович. - Тьху ти, ну ти! Коли я до тебе з усією душею, а ти...

Мати примружила очі, звела підборіддя догори.

- Хай тебе сі та ті візьмуть, а Бог скарає! Тут дитина!

- Бога я не боюся, бо сучасною наукою з'ясовано, що нема його зовсім, - роздратовано бовкнув чоловік. - А ребятьонок що? Він не мій, мені на нього...

Та не дійшов, бо в розмову втрутилася "шкіряна".

- Затися, Васько, - наказала роздратована зволіканням комісарша, - а краще поясни. Коли ми сюди йшли, ти натякав, що тут пшениці кілька пудів приховано, і картопля, і сало, і ковбаси. Ми вже мріяли, як гарний врожай зберемо. І де все? Порожнеча, трясця твоєї матері!

- Треба краще шукати. В них осьо, яка хата міцна. Й умеблювання. Та й взагалі...

- І взагалі, базікало ти, Васько, - подав голос один з тих, що з гвинтівками. - Немає тут нічого. Окрім пари картоплин у казанку. Та й ті сухі.

- Нічого? Як нічого?! - гарячкував звинувачений. - Дещо реквізувати тут можна. І посуд, і ліжко. А ще вона чого... - він шарпнув матір за рукав кофти. - Іч, яка модна. Бери, своїй Ликері віддаси... Знімай, кому кажу! - чоловік брутально вилаявся й схопив

матір за плечі.

- Та як ти!.. Поганець ти! Гірше слимаків!.. Гірше тарганів!.. - відчайдушно вигукнула Марічка й кинулася матері на допомогу.

Та де там! "Шкіряна" схопила дівчинку за руку, а Никанор Іванович, криво посміхнувся і погрозово звернувся до матері:

- Ти, голубонько, навчи дівчисько ввічливо поводитися, по— більшевицькому тобі раджу. А то ніякий Христос не допоможе. І роби, що наказано, бо погано буде.

Мати на Марічку глянула, як до підлоги пришила.

- Тихо, доню, тихо. Задля дорогих гостей нам нічого не шкода, - а сама кофту враз скинула й чоловікам простягає. - Беріть, шановні, беріть подарунок чоловіка мого покійного.

- Тьху, дурна! І чого про небіжчика перед ніччю... - сахнувся Василь Гнатович. Але кофту забрав. Наостанок оглянув кімнату, підхопив доріжку.

- На пам'ять про вашу хату, - пояснив коротко і загупав до дверей.

- Агов, а кофту ти мені обіцяв, - поквапився за ним дядько з гвинтівкою.

Разом з ними вийшов і його "близнюк", мимохідь схопивши в оберемок велику макітру, два глечики та декілька розмальованих мисок, що прикрашали мисник.

- Ходімо, Никаноре, завтра треба рано вставати. Ще ж інший бік села охопити треба, - жінка пройшла повз Марічку з матір'ю, зиркнувши на них, як на порожнє місце. Потім дістала якийсь папірчик, глянула, щось занотувала в ньому і, не прощаючись, вийшла за поріг. Слідом попрямував начальник.

- Слава Тобі, Господи! - видихнула Олена, коли двері за небажаними "гостями" зачинилися. - Побий їх Божа сила! А окраєць-бо, окраєць - і не помітила, коли забирали! Сало їм подавай! - вона вибігла надвір.

- Бач, іроди, що нарobili! - плакала вже за мить мати, безпорадно оглядаючи розчинені понівечені двері спустілого льоху. Глянула на Жучка, який скавчав і стрибав біля неї на трьох лапах: - І собаку покалічили, бандити! Щоб на них шкура загорілася! Останню картоплю забрали... Навіть січку торішньої гречки винесли!

Потім перелякано озирнулась і міцно стисла губи.

- Ти мій гарнесенький! - Марічка мацала лапу, а Жучок тільки хвостом виляв і часто облизував сухий ніс. - Я тебе зараз лікуватиму... Мамо, в нього лапа зламана! Зараз перев'яжу. Тихіше, малий! Сиди!

- Стривай, донечко, я тобі допоможу, - відгукнулась Олена й підійшла до Марічки. Голос в матері тремтів, по щоках котилися сльози.

- Не плач, мамо. Ми зранку до міліції підемо. Там міліціантом татко Грицька Загреби служить. А начальником у нього той лейтенант, що з міста прислали. Коли ми заяву подамо, то вони цих злодіїв заарештують. А кофту твою повернуть. І весь посуд наш. Це ж, мабуть, розбійники, що чесних людей грабують.

- Мовчи краще, доню. Це не бандити, а нова влада радянська так звеліла. Кажуть, у Москві закон вивели, щоб у селян зерно і картоплю відбирали.

- То й забирали б зерно. А посуд навіщо? І кофту твою найкращу?

- Кажуть люди, що тиїм комуністам все замало. Були ліниві, працювати не хотіли, а тепер їхній час.

- Ото дурниці! - захлинулася Марічка. - А нам у школі вчителька казала, що радянська влада найкраща в світі. І дуже справедлива. А де ж ця справедливість, якщо в тебе подарунок батьків відібрали? Теж мені влада!

- Тихіше! - у матері навіть сльози висохли. - От почують ті совєцькі, що ти верзеш, то нас із тобою засудять, як ворогів народу. До Сибіру відправлять, у табори. Вони дивитися не будуть, що ти маленька. Хіба ти не злякалася, коли та комісарша тебе за руку схопила?

- Нічого собі! - пирхнула Марічка. - Не таких бачили! Мене Петрусь, знаєш як, за руку колись схопив? Ого-го! Куди там тій комісарші! У-у, змія! Наган почепила і думає, що її всі бояться!

- Охолонь! - суворо наказала мати. - Запам'ятай: розповідати про те, що в нас зараз сталося, не можна нікому. Ані дорослим, ані твоїм друзям-подругам! Бо не встигнеш кліпнути, як лихо нас обсяде, наче мухи мед!

- Та сусіди все одно вранці цей безлад побачать. І тітка Горпина перша поцікавиться: що в нас, мовляв, сталося?

- Нічого вона не питатиме. Ти, головне, мовчи. Чуєш?

- Чую, чую, - пробурмотіла Марічка, зав'язуючи ганчірку на Жучковій лапі. - А бабусі з дідусем можна?

- Я з ними сама побалакаю, без твого довгого носа, - мати посмикала песика за вуха. - Пішли, доню, спати пора.

Марічка неохоче підкорилася. Спати їй не хотілося. Їсти вже теж. Дівчинка довго лежала, дивлячись у темряву, і думала. Думала про те, що макітру їй не шкода - все одно вже давно порожня стоїть та пил збирає, протирай її щосуботи... І хатня доріжка протерлася, її теж не шкода. Коли б дядьки попрохали, вони б їм все це задарма віддали. А чого? Вони з матір'ю молоді, здорові. Вони ще зароблять, і нову макітру у тітки Оксани куплять. А хатню доріжку нову мати виткати може. Набагато кращу ніж стара.

...Тільки навіщо Жучка образили? Лапу йому, бідному, зламали. Певно, цей бридкий дядько - Василь Гнатович - чоботом своїм величезним вдарив...

Ось виросту, вивчуся, сама стану владою... напишу такий документ, щоб у селах... всі могли їсти досхочу. І ніякі такі комісії не мають права забирати в людей їхнє зроблене, вирощене та зібране. А Василь Гнатович - скнара. Мабуть, хліб він забрав... Нехай його всі зневажають...

М'які хвилі сну оповивали дівчинку... Вона заплющила очі, та раптом стрепенулася: чула чи здалося? - ніби розкотилися по підлозі сухі вишневі кісточки, а на світлому тлі груби промайнула темна тінь кощавого кошеняти...

Крок 2. Куди не кинь -

то все клин

Марічка бігла селом - до баби з дідом поспішала. Думки так і юрмилися в голові.

Іноді Марічці здавалося, що думкам тісно і вони намагаються вислизнути назовні.

- Цікаво, чи мати встигла вже перебалакати? Про вчорашні події розповісти, на тих грубіянів і крадіїв поскаржитися? А, може... - у Марічки перехопило подих... - Може, дід з бабусею щось приховують... Авжеж, навіщо соромитися? Вони ж своє боронять, зароблене.

...А ще у бабусі є коза - Зірочка. Як воно сталося, Марічка не знає, але не забрали тварину до колгоспу. Лише тепер бабуся випасала Зірочку начебто потай - на узліссі край села. А ввечері приганяла до старого занедбаного куреня. Там на неї вже чекав дідусь. Саме він і приглядає за козою вночі.

Кожного дня бабуся доїла козу і пригощала Марічку. Навіть зараз, тільки пригадавши смак молока, Марічка несамохіть облизалася. Ох, яке воно смачнюще, ніжне та жирне! Треба обов'язково подбати, щоб про Зірочку ніхто не згадав.

Марічка так задумалась, що їй не вчулася, як зіткнулась із Петрусем Босенком. (Він був товаришем Марічки, як то кажуть, "з пелюшок", навіть кращим, аніж Ганнуся Сомко. З Петрусем можна було побігти до лісу - по гриби, ягоди та горіхи або на річку - рибалити. А Ганнуся завжди вередувала та скигдила: і те важко, і так негарно, і тут не можна. Втім, це їй зрозуміло. Ганнуся була у сім'ї наймолодшою, чотирнадцятою. Тож дорослі брати й сестри її любили та пестили. Це Марічка змалку матері допомагала, на городі поралася, у хаті прибирала, навіть кашу і картоплю сама варила).

- Ну, ти їй прешся, наче трактор понад ріллею! - зойкнув Петрусь, бо гострий лікоть Марічки вразливо "перелічив" йому ребра.

- Пробач, що мало, - не залишилась у боргу Марічка, - сліпендя куряча. Бачиш - людина над важливим міркує, то обійди тихенько їй не заважай.

- Про що це ти думаєш? І, головне, чим? - єхидно поцікавився Петрусь. - Таке враження, що ти свою голову вдома забула. О, - він ляснув себе по лобі. - ще хотів запитати: що там у вас удома вчора сталося? Я сьо'дні заскочив до тебе - дивлюсь і очам не вірю. Двір неначе коні витовкли, двері в льох відірвані...

- А ти поміркуй, як слід, чим сам думаєш. Може, якась відгадка їй знайдеться, - зітхнула Марічка, у цей же час роздумуючи: видати вчорашній секрет чи ні?

- А ти чула, що на селі робиться? - вів далі Петрусь. - Он, у Покрасьонів, Марфи й Андрія? І в Стефанюків? І в Бондаренків?

- Ні, - стенула плечима Марічка. - А що, хтось помер?

- Тю, ти з якого дерева впала? - здивувався хлопчик. - В Покрасьонів наших вночі все зерно вимели, навіть те, що залишили на насіння. Покрасьони в хаті викопали яму і все туди заховали. А комісари, котрі хліб вигрібають, скрізь поштрикали по хаті, по подвір'ю, навіть подушки попроколювали. Все шукали, де зерно заховане. І знайшли. То їх, і Марфу, і Андрія, арештували. І в Стефанюків дядька Ониська забрали. Він почав сперечатися із заступником комісарським, Василем. Ти його пам'ятаєш: баньканий такий... Ну, на kota обідраного схожий... А в Бондаренків бійка справжня була, то навіть тітку Оксану побили сильно, а її чоловіка та двох братів до тюрми відвезли, аж у Новокурське...

- А ти звідкіля все це знаєш? - не витримала Марічка.

- Та все село зрання гуде. Ця комісія гадала, як вони вночі ходитимуть, ніхто нічого не почує. Та люди пильнували, прислухалися, он воно як!

- І ти пильнував? - недовіжливо випнула нижню губу Марічка. - Бач, герой...

- Ну, герой, чи ні, а батька попередив. Тому він встиг і буряки з клуні винести й у кущах сховати, і пшоно у димар запхати... - Петрусь похлинувся і замовк, з острахом дивлячись на Марічку.

- Чого злякався, дурний? - образилась дівчинка. - Що, вважаєш, я зараз до комісії побіжу, тебе виказувати?

- Та батько наказував нікому не розповідати, - зніяковів Петрусь. Потім пожвавішав. - Я певен, що ти своя людина, нікому ані пари з вуст!

- І я вірю, що ти справжній товариш... Ось, слухай, що в нас було... - і Марічка, не криючись, розповіла Петрусеві все, що змогла пригадати. Навіть про кощаве кошеня.

До цих новин Петрусь поставився дуже серйозно.

- Щось таке я теж бачив... - замислився хлопчик. - Воно біля хати Стефанюків вешталось. Я ще камінцем у нього жбурнув, думав, дика тварина з лісу забрела. Кинеться ще...

- Та хай йому грець, тому кошеняті. Людей шкода. Якщо їх арештували, то можуть і розстріляти. За опір радянській владі. Пам'ятаєш, нам у школі вчителька про Павлика Морозова розказувала?

- Це той, що батька рідного виказав?

- Той самий.

- Не втямлю, як то було можна на батечка свого наклеп зробити?

- Ми ж не знаємо правди, - спохмурніла Марічка. - Може, він справді кривдив не тільки сім'ю, але й був злочинцем.

- Та Бог з ним! Все одно цього чоловіка вже й на світі немає. Нам про своїх турбуватися треба. Покрасьонів жаль... У них торік дві доньки народилися. А маленькому Дмитрику, сину їхньому, три роки. Хто їх тепер доглядатиме, годуватиме? Адже батьки Андрія - старі Покрасьонів один за одним ще перед новим роком померли. А в Марфи тільки мати старенька залишилася.

- Он який ти... - тихенько прошептала Марічка.

- Який? - здивувався Петрусь.

- Дбайливий. Добрий. Уважний.

- Та я що? - зніяковів хлопчик. - Я нічого... Просто... - він розгубився ще більше: - Розумієш, в нас теж сім'я велика, а свого маленького братика я ображати нікому не дам...

- Облиш, - усміхнулася дівчинка, - я все розумію.

- От і добре, - із полегшенням зітхнув Петрусь. - То що будемо робити зараз?

- Я до бабусі з дідусем ішла. Давай швиденько до них збігаємо, запитаємо що до чого. Вони неодмінно підкажуть, порадять... До них завжди сусіди за допомогою звертаються.

- Ходімо, - погодився хлопчик, - тут недалеко.

До хати бабусі й дідуса Марічки діти добігли за кілька хвилин. Ось і велика яблуня з похиленими майже до землі вітами, ось чисто прибране подвір'я...

- Дивно, - мовила Марічка, оглядаючись навкруги. - Ні бабусі, ні дідуса. Де вони поділися?

- Може, сплять, - заспокоїв її Петрусь. - Або пішли кудись.

- Та вони ніколи вдень не відпочивають, завжди пораються по господарству, - розгубилась дівчинка. - Чи не захворіли... Бабусю! Діде Охріме!

- Тихше, скажена! - почувся голос бабусі Федори, а потім з-за хати з'явилась і вона. - Ти б ще вдарила у дзвони! - дорікнула стара. Але тут же пом'якшала: - А хто це до нас із тобою завітав? Петрусь? Гарний хлопчина, розумний. То що ж ви тут шукаєте?

- Ми вас шукаємо, бабусю. А дідусь де? - поцікавилася Марічка.

- Де, де... До Покрасьонів подибав, Дмитрика до нас забрати хоче.

- Це старшого їхнього? - зрадів Петрусь.

- Як гарно, - підхопила Марічка, - тепер у мене братик буде! Я з ним бавитимуся, гулятиму...

- То ви про все знаєте, про все чули, - похитала головою бабця. - Тільки не радій так. І поменше розказуй про це кожному, кого стрінеш.

- Я все розумію, - запевнила її Марічка.

- Ой, і часи ж настали, - зажурилася Федора, - усього треба боятися, стерегтися, пильнувати...

- Так, пильнувати, - погодилася Марічка. - То, знаєте, бабусенько, я вам під великим секретом ось що розповім. Вчора, бодай за хвилинку, коли до нас непрохані гості завітали, промайнуло у вікні кошеня. Кощаве, чорне, страшне. І потім, коли ми полягали, воно потай у хаті вешталось. Все мовчки, мовчки. Зовсім не нявкало, тільки буцімто нігтиками стукотіло. А потім... потім воно наче сухі вишневі кісточки розсипало. Тільки звідки ті кісточки? Я завжди прибираю гарно, пилюку всю геть вимітаю. Що воно було? Чи мені привиділось? Я матусі про це сказала, а вона мені не повірила.

Бабуся спохмурніла, навіть обличчям сполотніла.

- За що, Господи, караєш? А, втім, воля Твоя! - і перехрестилась тричі.

- Ви що, Федоро Власівно? - першим отямився Петрусь. - Може, то справді, якесь безпритульне кошеня вешталось...

- Ні, - впевнено відповіла бабуся Федора. - Я знаю. Мені ще моя бабця оповідала. Було це за тих часів, коли тут пани порядкували. Люди всі тоді були кріпаками.

- Знаємо, ми про це у школі вчили, - сказала Марічка.

- І все вони, до крихітки, у кріпаків віднімали. Ходили тоді по хатах теж такі наглядачі з киями, забирали останнє, а тих, хто чинив опір, мордували. Залякали селян. Далі - більше. Зовсім осатаніли нелюди. Останню зернину були готові відняти. Тому кріпаки почали від голоду пухнути і вмирати.

Бабуся моя казала, мешканці нашої Михайлівки теж бачили кощаве кошеня. А

дехто, просинаючись вночі, теж чув, ніби на підлогу хтось сухі вишневі кісточки кинув. То знак, що ждуть людей тоді тільки горе та смерть... Куди не кинь – то все клин, – додала гірко бабуса Федора.

Останні слова вона вимовила пошепки, немов у самозабутті.

– Ой, яка страшна казка, – тільки й спромоглася прошепотіти Марічка.

– Це не казка, дитино, – відказала бабуса й замовкла.

– А мати до вас заходила? – вирішила перевести розмову Марічка, щоб ще більше не засмучувати стареньку.

– Ну що ти пристала, як пеня московська? – набурмосилась бабуса. – Приходила, вже й на роботу побігла.

– А... вона вам розповіла... ну, про те, що... вона мені заборонила вам казати?..

– Нам заборонила, а другові своєму ти, мабуть, вже із подробицями розмалювала, – всміхнулася бабуса. – Ось що я вам, дітоньки, скажу. Ви тільки мотайте собі на вуса...

– А в нас вусів немає, – захихотіли діти.

– Я не жартую, – суворо сказала бабуса. – Зараз навіть не за вчинки, за необережні слова можна до в'язниці потрапити. Як сусід Петрусів, Онисим Стефанюк...

– Та ми слухаємо, уважно слухаємо, – запевнила її Марічка.

– Так ось, сидіть дома тихо, носа не показуйте, селом не швендяйте, а про те, що батьки між собою говорять – як почуєте, то рота на замку тримайте. А особливо обминайте тих активістів, що хатами ходять. А коли хтось запитає, чи не хочуть ваші рідні з колгоспу піти, то кажіть: "Ні! Вони щасливі працювати задля радянської влади. Раніше у нас нічого не було, а зараз є "пролетарська солідарність".

– Ми все зрозуміли, бабусю, – так само серйозно погодилась Марічка. – Так і будемо казати. І слова ці складні вивчимо – про-ле-тар-ська солі-дар-ність. Тільки ми ще чим'сь допомогти хотіли б.

– Допоможете, якщо не патякатимете зайвого... – полегшено зітхнула бабуса. – Як знадобиться, ми до вас звернемось, обіцяю. А зараз ідіть звідсіля... Стривайте, розбишаки! Ось, що я забула. Ти, дівчинонько, ввечері забіжи, молока візьмеш трішечки. Багато не обіцяю, бо дитину малу ще годувати треба. А Охрім тобі мішечок пшона дасть, у нас випадково залишилось.

– О, так до вас ці комісарські активісти не заходили? – зраділа Марічка.

Бабуса взяла руки в боки.

– Менше знатимеш – краще спатимеш, цвіркотухо. Тільки ж ти не заспокоїшся, поки все не розпитаєш.

– Ви, Федоро Власівно, мене не бійтеся, – втрутився Петрусь, – знайте, що ваші слова повз мої вуха пройдуть, а далі не підуть. Он вночі, після того, як у Бондаренків бійка сталася, мати туди побігла, бо тітка Оксана – її сестра двоюрідна, а родичів завжди підтримувати треба. Тож тітка Оксана, хоча й боляче їй було (ще б пак: їй таких синців наставили! Й один зуб хитається, і губи розбиті), такі жахи розповідала... Буцімто, у сусідньому селі бригада активістів зайшла до людей – а в них у печі маленьке горнятко із пшоняною кашею. То один з тих здирників витяг його з печі,

розбив на долівці і почав розтирати цю кашу величезним чоботом. А малі діти попадали на долівку та й давай ту кашу їсти з-під чобіт¹. От, жах який! То ж я тепер, знаєте, як до тієї більшовицької влади ставлюся?!

- Та я тобі вірю, - стара скуйовдила чуприну хлопчині. - Інакше тримала б язика за зубами.

- Я своїми рідними пишаюся. Вони такі сміливі, - вголос міркувала Марічка, повертаючись додому.

- Мої батьки теж сміливі, - додав Петрусь. - Я тепер їх завжди слухатимуся.

- І я, - підхопила Марічка. - Я мамусю обожаю. Як би їй допомогти зараз?

- А ходімо до лісу. Зараз саме час гриби збирати, - запропонував Петрусь. - Ми їх насушимо, а взимку юшку варитимемо. Ой, і добра юшка з грибами, особливо з білими...

- А куди ми їх збиратимемо?

- До тебе зійдемо й візьмемо кошики. Тільки краще ті, великі, що дідусь Охрім з бересту зробив.

- Тоді гайда швидше! - вигукнула Марічка, й діти побігли навипередки.

Все сумне ніби стерлося, здавалося далеким, несправжнім. Вони летіли й голосно сміялися, радіючи яскравому сонечку, чистому небу й теплому вітру. Діти весело галасували, тому зовсім не помітили, як поруч із ними серед високої трави іноді з'являлася тінь кощавого чорного кошеняти.

Сходінка 1. Пишуть листа
до головного в СРСР міста

Сонце високо над землею. Спека. Десь високо, у прозорому блідно-блакитному небі співає жайвір. Вийдеш у поле - благодать! Куди не кинь оком - грають золоті зблиски, леліє золотаве море пшениці. Чи це не щастя, працювати на своєму полі, збираючи свій урожай? Та хіба ж це своє поле? Хіба свій урожай? Ой, ні! Вже багато років - ні...

- Об'яву чули? - худа, обпечена сонцем жінка - Горпина Вознюк - розігнулася й утерла спітніле чоло чистою ганчіркою. - Сьо'дні збирають нас на колгоспному дворі. Кажуть, якийсь новий закон ввели...

- Знов закон? Звісно, нам він не сприятиме! - вигукнув Яків Гришко, літній чоловік з великими натрудженими руками. Він озирнувся навкруги й стишив голос: - Як той документ про занесення на "чорну дошку" сіл, що злісно саботують хлібозаготівлю... Це ж як? Органи "очищають" правління від "ворожих елементів", а людей - від заробленого на трудодні зерна, бо ж забирають і те, що на насіння залишено, й те, чим дітей годувати треба. Ех, слава Богу, що нас це поки що обминає. Адже тим, хто на "чорну дошку" потрапив, вже й не жити. Кажуть, таке село геть з голоду пухне та вмирає: і старі, й малі.

- Стривай, невдовзі й до нас дійде. Їсти нічого. Ось я - чим дітей годую? Тільки городиною. Та й картоплі мало було посадила. На зиму не вистачить. А ще по хатах ходять, усе, як мітлою вимітають, от і живи, як можеш... - зі злістю приєдналася до розмови Віра Онисько, багатодітна мати.

- Отак виконують план хлібоздачі, - іронічно докинула Горпина.

- А вийти з колгоспу - ні-ні! - не можна. Я хотів, та твій, Олено, батько порадив не гарячкувати, - вів далі Яків, звертаючись до матері Марічки - Олени Пилипенко. - Ото голова! Мій сусід, Тарас Якименко із жінкою (а вона в нього самі знаєте, яка голосиста), пішли на колгоспний двір вимагати, щоб повернули корову і гусей, реманент якийсь, то й що? Звідти й не повернулися. Як "підкуркульників" їх одразу ж пов'язали і, кажуть люди, до концтабору відправили. Ніякого тобі суду, ніякого слідства...

- Треба було всім піти, - гаряче втручається Горпина. - Громада - це сила!

- Яка там сила? Це в них - сила, - спохмурніла Віра. - Он, занесли на "чорну дошку" Поливанівку. Оточили село спецзагоном, нікого звідти не випускали, товарів до крамниці не завозили, торгівлю заборонили. Там наші свати живуть. То сват звідти вночі через кордони - й до нас. "Допоможіть, каже, свахо, хоч картопляного лушпиння дайте, бо жінка майже на божій дорозі..."

- Мовчи, дурна, бо як хтось почує, то донесе кому треба... - смикнула її Олена.

- Серед нас таких немає, - відмахнулася жінка. - Краще домовились би та ввечері на зібранні гнули б свою політику.

- Яка там політика? Кожного місяця голову міняють, ось тобі й політика. Дивно, що цей Минько-голодранець вже третій місяць держиться, - зневажливо пробурмотів Трохим.

- Подивимось, що нам розкажуть, - знову втрутилась у розмову Горпина. - Присягаюся, якщо знову хлібозаготівля, то я їх на шматки роздеру, не те що...

Віра її не слухала. Майже не ховаючись, вона розминала спілі колоски і зсипала їх до кишені. "Буде, що дітям на вечерю приготувати", - шепотіла вона, струшуючи долоні.

- Зважаючи на те, що з'явилися так звані "несуни", урядом прийнято спеціальний закон про охорону соціалістичної власності, яким за розкрадання колгоспного майна призначається вища міра соціальної відповідальності - розстріл із конфіскацією всього майна або ув'язнення на термін не менше 10 років також з конфіскацією... Підписано 7 серпня 1932 року, - урочисто виголосив лисий та завжди спітнілий Минько, раніше - гультіпака й найостанніший ледар, а зараз - шанований голова колгоспу Михайло Михайлович.

Він уже вкотре витер спітнілу лисину й знову звернувся до селян:

- Сподіваюся, ніяких пояснень від мене не потрібно. Так вирішив товариш Сталін особисто, то хто ми такі, щоб йому перечити? Для нас у житті є тільки одна лінія - лінія партії.

- Тобі все одно, ти ж родом з Дармолежівки! - вигукнув хтось із натовпу. - Ти одинак, ані жінки, ні дітей, пайок великий маєш, горілочку щодня дудлиш, а нам що робити? Все в нас забрали, тепер і зовсім гаплик!

Натовп загомонів, захвилювався.

- Ви, тихіше! А то я зараз міліціантів на допомогу покличу! - голова почервонів,

наїжачився.

- Го-го! Захворів Іванко: аж попух від спанки! - скрикнув Яків, пробившись в перші ряди.

- Людоньки, та що ж це коїться? - завила Вірка Онисько, розмазуючи сльози по щоках. - Де ж тая справедливість?

- Тихше, дурна бабо! - зупинила її Горпина. - Бо нам ще зараз і "контрреволюцію" пришиють.

- Люди! - підвищила голос Олена. - Слухайте, а може, то зовсім не в Москві вирішили? Може, це на місцях "перегинів" нароби́ли? А коли так, то, може, влада не знає, як ми тут страждаємо? А давайте листа до самого Сталіна напишемо? Та ще до Крупської? Вона ж дітьми опікується, а наші діти хворіють та від голоду пухнуть. Казали ж комуністи, що діти повинні навчатися, до школи ходити; а як вони до тієї школи ходитимуть, як у них сил немає?

- Точно, пишемо листа, - надихнулася громада. - Сідай, Олено, ти в нас грамотна, пиши.

"Ми сподіваємося, що радянська влада не дасть нам загинути," - закінчила писати Олена. Поставила крапку й задоволено сказала:

- Все. А тепер підходьте, підписуйтеся.

- Коли ж я писати не вмю? - запитала її старенька Катерина Іванців. - Можна, люба, я хрестик поставлю?

- Та ставте, бабусю, а я напишу ваше прізвище, - Олена підсунула папір ближче до старої.

- Дай тобі Боже здоров'я, дитино, - крєктала, відходячи, бабуся.

- Всі підписали?

- Всі!

- Ні, я не підписував і підписувати відмовляюся! - почав репетувати голова. - У мене все є! Мені рідна радянська влада всього дала вдосталь, це при панах я був...

- Ага, був, - підхопила Горпина. - А тепер сам паном став. Куди йдеш, то й постіль за собою несеш!

- Ах ти, квочка гелготлива, голову при виконанні ображати смієш!

- Ти сам себе зневажаєш, коли чинити розбій допомагаєш, - не стерпіла язиката Горпина.

- Все, все! Досить вже! - заспокоїла громаду Олена. - Ходімо додому. Листа відправимо й чекатимемо на відповідь...

Вони дочекалися. Відтепер Постановою політбюро ЦК КП(б)У "Про заходи з посилення хлібозаготівель" від 18 листопада 1932 року категорично заборонялося видавати колгоспникам натуральні аванси у тих колгоспах, котрі не виконують хлібозаготівельних планів. Активісти терміново організували вилучення збіжжя в окремих колгоспників та одноосібників, особливо врожаю присадибних ділянок. Його теж зараховували до хлібозаготівель.

За невиконання плану колгоспників та одноосібників штрафували завданням з

м'ясозаготівель в обсязі 15-місячної норми для колгоспу чи окремого господарства. Наслідком цієї постанови стала масова смертність. Особливо ж постраждали найбільш уразлива частина суспільства – старі та діти.